

**Е. Е. СЕРІМОВ, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ Б. БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ІІО-НЫҢ ӘКІМШІЛІК
ҚЫЗМЕТІ КАФЕДРАСЫНЫҢ ПРОФЕССОРЫ, ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ,
ПОЛИЦИЯ ПОЛКОВНИГІ**

ІІО қызметкерлерінің моральдық жауаптылығы туралы

Аннотация. Моральдың ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызметтермен тікелей байланысып жатқан кәсіптік мораль түрі екендігі. Кәсіптік мораль әлеуметтік басқарудың өте маңызды міндеттерін орындайды. Ол кәсіби қызметте жалпы моральдық қағидат талаптарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді, қызметкерге өзінің кәсіптік міндеттерін табысты атқаруға, өзінің қызметіндегі түрлі жағдайларда дұрыс бағыт алуға көмектеседі. Осының барлығы кәсіптік моральдың маңызын көрсетіп қана қоймайды, сонымен бірге белгілі бір жағдайлардағы кәсіптік мораль нормаларын жүйелеп жинақтау (кодификациялау) қажеттілігін айқындайды.

Түйін сөздер: ішкі істер органдары, қызметкер, мораль, кәсіби мораль, қызметтік жауаптылықтар, әкімшілік жауаптылық, қылмыстық жауаптылық, тәртіптік жауаптылық, азаматтық жауаптылық, т. б.

Әлсізге — медет, күштіге — айбат, зарыққанға — жебеу, торыққанға — медеу болатын ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызмет бабындағы жауаптылықтары бір басқа жетерліктей. Оларға қатысты заңнамада қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік, азаматтық жауаптылықтар түрлері қарастырылған. Бұлар қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтың басқа да түрлерімен деңгейлес тұр десек, қателеспес едік. Жүн-жұрқаны жібек демей әділін айтар болсақ, солардың ішінде орны алабөтен ерекшесі, сүбесі сере шығатыны — моральдық жауаптылық.

Қоғамның дамуы мен жасампаздығына түрткі болар мүмкіндігі мол «моральдың» қазақша баламасы шартты түрде «ізгілік» делініп жүр. Мораль — адам мен қоғамның өзара байланысын айқындайды. Әйтсе де, ол жөніндегі түсінікті қалыпқа салсақ, біріншіден, мораль — көпшілік мойындап, қабылдап, қолдайтын тәртіптік норма; екіншіден — адамды сана-сезімі арқылы белгілі бір әрекетке барғызатын қозғаушы күш. Мораль ізгілік нормалары мен қағидаттардан, әрекеттер мен қатынастардан туындайды. Оның мазмұны мен өлшемі — қоғамдық өмір шарттарымен айқындалатын әлеуметтік шындық. Мораль мәселелері әдеп (этика) түсінігімен тонның ішкі бауындай етене қабысып жатыр. Сондықтан мораль туралы сөз еткенде әдепке соқпай кетуге әсте болмайды. Пәлсафаласақ, әдеп (этика) — қоғамның ізгіліктік санасының өзі емес, моральдың пайда болуы, мәні, даму заңдылықтары және қоғамдық функциялары туралы ілім болса, әдеп категориялары ізгілік ұғымдарына ғылыми түсінік береді. Әдеп моральдық ұстанымдар мен қағидаттарды жетілдіріп, адамды тәрбиелеуге жәрдем етеді. Бірақ, әдептің мақсаты моральды насихаттау емес әрі моральдық талаптарды түсіндірумен шектелмейді, оған ғылыми-теориялық негіз ретінде қызмет ету ғана. Осыдан келіп, моральдың қызметтермен тікелей байланысып жатқан кәсіптік мораль түрі бар екенін атап өткен ләзім. Кәсіптік мораль әлеуметтік басқарудың өте маңызды міндеттерін орындайды. Ол кәсіби қызметте жалпы моральдық қағидат (принцип) талаптарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді, адамға өзінің кәсіптік міндеттерін табысты атқаруға, өзінің қызметіндегі түрлі жағдайларда дұрыс бағыт алуға көмектеседі. Осының барлығы кәсіптік моральдың маңызын көрсетіп қана қоймайды, сонымен бірге белгілі бір жағдайлардағы кәсіптік мораль нормаларын жүйелеп жинақтау (кодификациялау) қажеттілігін айқындайды.

Зандық әдебиеттерде полиция қызметкерлерінің моральдық және саяси жауаптылығын арқау еткен талдау материалдары жеткілікті десек те, олардың көптеу үлесі өткен күннің

еншісінде қалып отыр. Бүгінгі күні үнемі реформалану, өзгеріске түсу, толықтырылу үстіндегі күшті органдардың осы қырларын ізіне түсіп арнайы қаузап жазып жатқандар жоқтың қасы. Болса да, ол заңнама ережелерінің белгілі бір тұстарының талдауға түсуінде ғана аз-кем сөз етіліп қалады. Әсілінде, кеңестік ұстанымдардан біртіндеп жылыстап, алыстай бастаған, заң ережелерінің тәуелсіз елдің нақышында қайта қалыпқа түскен кезінде бұл секілді күрмеуі қалың күрделі тақырыптың арнайы зерттеу объектісі ретінде қарастырылмай келетіні өкінішті-ақ. Тек сот этикасы қарастырған ол мәселелер турасында заң ғылымында жазылған бірді-екілі ғана монография бар¹. Қызметке қажет моральдық жауаптылықтың, тіпті тарихи, теориялық, тәжірибелік тұрғыда қалыпқа түспей жатқан тұсы мол. «Қай жердің отын оттасаң, сол жердің суын ішесің» демекші, ішкі істер органдарында қызмет атқарып жүрген біздікі ұлттық заң ғылымындағы кемшін қалған осы олқы тұстарды бүтіндеуге ұмтылыс қана.

Тақырыпты тарқатар болсақ, кейбір ғалымдар қызметкерлердің құқықтық мәртебесіне заңдық (қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік деп біліңіз) жауаптылыққа белгілі бір көлемде саяси жауаптылықтың да кірігіп кететінін ескертіп өтеді. Зерттеушілер моральдық жауаптылықты «адамның қоғамдық талап пен моральдық нормаларды саналы, шынайы түрде орындауы» дей келе, оның екі түрін ортадан ойып алып бөліп айтады: „1) жасалған іс-әрекеттер мен теріс қылықтардың объективтік сипатынан туындайтын жауаптылық; 2) адамның барынша оң шешім таңдай алу еркінен туындайтын және саналы түрде теріс қылық жасау жауаптылығы“².

Моральдық жауаптылықтың кей түрі қызметкердің өз пікірінің көпшілік алдында талқыға салынғанынан көрінеді. Моральдық жауаптылыққа заңсыз мәжбүрлеу шаралары арқылы ықпал ететін негативті (келеңсіз) түрлері тән. Жауаптылықтың бұл түрі полиция қызметкерінің әрекетінде белгілі бір ықпал ету шараларын қолдану қажеттілігімен сипатталады. Моральдық жауаптылықтың позитивтілігі, ұтымдылығы — саналы түрде моральдық парызын білу, өзіне қатысты талаптардың бәрін берік ұстанудан көрінеді. Кеудесін отқа тосқан тараздық жас өрен Байтасовтың әрекетінде осы жауаптылық ап-айқын байқалады.

Заңдық жауаптылық түрлерінен моральдық жауаптылықтың өзгешелігі моральдық ықпал ету шараларының заңдық жауаптылыққа сәйкес келетінінен байқалады. Мәселен, қылмыстық жазаны айтпағанда, тәртіптік жаза немесе әкімшілік жаза тағайындау кезінде моральдық жауаптылықтың қылаң беретін мәнділігіне күмән тумайды. Моральдық жауаптылықтың тиімділігі де, ұтымдылығы да адамның өзінің жүріс-тұрысына есеп бере алатындығында, әрқилы ескертулер мен нұсқаулардан туындайтын өзінің әрекетін объективті түрде бағалай алуында жатыр. Заңдық жауаптылық түрлерін қолдануға қарағанда, моральдық тұрғыдан айыптаудың ықпалы орасан зор болып келетіні өзді-өзінен аян ғой.

Моральдық жауаптылық адамдар мен ұжымдар алдына қойылатын моральдық қағидат норма түрінде жинақталады, қоғамның объективті талаптарынан туындайды. Психологиялық тұрғыдан алғанда, жауаптылық — сананың белгілі бір қалпы (жауаптылықты саналы түрде сезіну, парыз, ар-ұят, т. б.) секілді әлеуметтік аспектісінің кеңдігін айрықша атап өткіміз келеді. Моральдық жауаптылықтың субъективтік жағы қай кезде де әлеуметтік қажеттілікте көрінетін моральдық жүйелерді ерікті, саналы түрде таңдаумен байланысты. Сөз жоқ, жауаптылық өлшемі адамның қоғамдық ортадағы жүріс-тұрысының мәнділігіне, оның мәртебесіне, белгілі бір әлеуметтік рөл атқаруына тәуелді. Ішкі істер органдарында моральдық жауаптылықтың орны айрықша және мемлекеттік-қызметтік қатынастарды реттеудегі ықпалы өте-мөте жоғары деп білеміз. Осындай орайдан алғанда, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2011 жылғы 28 мамыр № 248 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызмет этикасы ережелері бар екенін еске саламыз³. Онда Ішкі істер органдарының қызметкерлері өзінің күн сайынғы қызметтік жұмысында өзінің іс-әрекетімен мемлекеттік биліктің беделін нығайту, мемлекеттік биліктің беделін түсіруге ықпал ететін іс-әрекеттер жасауға жол бермеу, өзінің іс-әрекеттерімен қоғам тарапынан негізді сынға себепкер болмау, сынағаны үшін қудалауға

жол бермеу, оң сын-ескертпелерді, кемшіліктерді жою мен өзінің қызметін жақсарту үшін пайдалануға, адал, әділ, қарапайым да сыпайы болып, жалпы қабылданған моральдық-этикалық нормаларды сақтау жайлары сөз болады.

Полиция қызметкері өз міндеттерін атқару барысында өз іс-әрекеттерін моральдық және адамгершілік нормаларының талаптарына бағындырып, мемлекеттің де, мемлекеттік қызметтің де беделін көтере түсіп нығайтуда төзімді, әдепті болуға тиіс. Моральдық жауаптылықтың мәні полиция қызметкерінің азаматтар мен басқа да әріптестерімен қарым-қатынас жасағанда өз әрекетінің тиімділігін, өзінің кәсіби біліктілігін, мәдениетін көрсетуімен өлшенеді.

Полиция қызметкерлерінің заңдық жауаптылығының сипаты туралы сөз қозғағанда, мемлекеттік қызметтегі еңбек тәртібін нығайтып, бекітіп, жетілдіре түсу үшін нақты лауазымдық құқық бұзушылықты анықтау қажетті болады. Осының негізіне қызметтік міндеттер мен жауаптылық көлемінің арасында (міндетін атқаруда бұзушылық жасауына қарай жаза қолдану) болатын тікелей байланыс қағидатын лауазымдық нұсқауларда бекітуді ұсынамыз. Мұндай өзара тәуелділікті заңдық тұрғыда бекіту полиция қызметкерлерінің жауаптылығы туралы мәселені шешуге негіз болады. Сонда ғана кім не үшін тікелей жауапты деген мәселе нақты анықталады. Оның үстіне кейбір құқық бұзушылықтар келеңсіз салдарға тікелей ұрындырмайды, алайда, қайта қайталауынан полиция әрекеттерінің тиімділігін төмендетуге әсерін тигізуі мүмкін. Қызметкердің теріс қылығын жеке алып бағаламай, оның жұмысының нәтижелерін жинақтап, осы жинақтаудың сипатына қарай шешім қабылданса, нұр үсітіне нұр болар еді. Осылайша, біздің пікірімізше, бүгінгі таңдағы тиімділігі мен өзектілігі — жауаптылықтың негізіне кей жағдайларды нақты бір теріс қылық, кей жағдайда біртектес құқық бұзушылық жиынтығы көрінсе дейміз.

Қорытындылай келе, полиция қызметкерлерінің жауаптылықтарының аумақ-шегін анықтағанда, заңдық жауаптылықтың сипатын, айқындылығын, нақтылық дәрежесін, сондай-ақ құқықтық шектеудің міндеттілік шегін анықтаудың айрықша маңызы бар дейміз. Бұл «өзіндік мәні» және «қажеттілік» категорияларының арасындағы қарама-қайшылықты дұрыс бағалауға мүмкіндік береді. Тәрбие, тәрбие деп қанша көкsep айтқанмен, бізге одан мәнді болмайды. Жауаптылықтардың ара-жігін ашып-айырып, ғылыми негіздеп, заңдық қалыпқа түсірген жөн. Қызметтегі ізгілігіміз бекем болсын, тек дейік те.

Резюме

Автор поднимает вопрос о моральной ответственности сотрудников органов внутренних дел, предлагает критерии разграничения в законодательстве о правоохранительной службе моральной и ответственности сотрудников от правовой.

Resume

The author raises the question of the moral responsibility of law enforcement officers. The proposed criteria for restrictions the moral from the legal responsibility employees in the legislation on the law enforcement service.

¹ Горский Г. Ф., Кокарев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика. — Воронеж, 1973.

² Көрсетілген жұмыс.

³ Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2011 жылғы «28» мамыр № 248 бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызмет этикасы ережелері» // www.online.zakon.kz